

OTA POKORNÝ

VÝZKUM VÝVOJE ŽIVOTNÍHO PROSTŘEDÍ SROVNÁVACÍ HISTORICKO-GEOGRAFICKOU METODOU

(Redakce věnuje tento článek k 25. výročí osvobození ČSSR)

Úkolem těchto řádek je seznámit čtenáře s některými aspekty výzkumu vývoje životního prostředí spočívajícího na historicko-geografické metodě a s problémy, které výzkum tohoto zaměření přináší.

Životní prostředí v posledních letech je předmětem pozornosti celé řady vědních oborů. Přitom ale není naprosté jednoty v tom, co rozumíme životním prostředím. V širším smyslu se jím zpravidla rozumí celý soubor hmotných i nehmotných podmínek života vůbec, tedy nejen života člověka, ale veškeré živé přírody. Užší pojetí omezuje subjekt na člověka a na společnost (Dvořák 1968, str. 20). To je však jen určení subjektu, jedné strany uvedeného vztahu. Druhá, životní prostředí samo, bývá různě definována a někdy se omezuje i jen na hmotný svět, který na člověka působí.

Výzkum životního prostředí nemůže být ovšem předmětem toliko geografických věd. Ty se mohou zúčastnit výzkumu životního prostředí jen v oblasti geografického vědního okruhu. Pro tuto jejich zájmovou oblast jsme razili pojem geografického prostředí, který, jak se zdá, se ujímá. Geografie jako věda o zemském povrchu a jeho změnách, zejména o vztazích člověka k tomuto povrchu a naopak o vlivu, který vykonává zpětně na člověka jako obyvatele Země, má zvláštní předpoklady, aby takřka celou svojí frontou a patrně všemi svými dílčími disciplínami mohla se podílet na výzkumu životního prostředí. Přitom ovšem nejvíce nás zajímají otázky příštích osudů člověka na zemi. Populační exploze posledních let, i když naše země jí není dotčena, působí obavy.

Aby mohly být stanoveny zákonitosti příštího optimálního vývoje životního prostředí — a to bude především cílem vědeckého snažení — je nutno zkoumat jeho další vývoj v tak dostatečně dlouhém vývojovém sledu, aby umožnil stanovení odůvodněných perspektivních výhledů. Výzkum geografického prostředí skládá se tak ze složky historicko-geografické, zaměřené ke studiu tendencí a zákonitostí dosavadního vývoje geografického prostředí, a ze složky perspektivní.

Společným metodickým problémem, jak se zdá, jsou tu zejména:

- a) rozsáhlejší využití vhodných progresivních, zejména přírodovědných a matematických metod výzkumu geografického prostředí,
- b) nalezení jednotného měřítka pro hodnocení pozitivních i negativních vlivů člověka na prostředí, a
- c) posléze využití získaných poznatků tak, aby jejich realizace byla národohospodářsky a společensky únosná.

Utváření povrchu našich zemí je výsledkem dlouhodobého vzájemného působení přírody a člověka. Z toho je zřejmo, že výzkum nelze tu provádět jinak než metodou historickou, přesněji historicko-geografickou. Toto zpřesnění je nutné i proto, aby vynikl smysl rozdílu mezi historií a historickou geografii vůbec. Cílem historického výzkumu je poznání vývoje společnosti a jeho zákonitosti. Historicko-geografický výzkum však má za předmět minulý stav a vývoj zemského povrchu a člověka na něm žijícího. Používá-li získaných poznatků historik k dolíčení společenských poměrů té které doby, historický geograf zkoumá, jak bylo v minulosti využíváno zemského povrchu člověkem jako ekonomickým nebo vůbec sociálním činitelem.

Bylo by nad síly jednotlivce, kdyby měl dosud obvyklými metodami provádět výzkum například jen na území Čech v celém toku minulých dějin této země. V takovém případě území i dobové vymezení úkolu je pracovní nutností. Vzhledem k daným silám a možnostem jejich použití byl proto tento úkol, o němž tu hodláme pojednat, zatím omezen na vývoj antropogenních složek geografického prostředí a zaměřen územně nejprve na severočeskou hnědouhelnou oblast. Teprve v dalším údobí předpokládá se postupné rozšiřování předmětu našeho výzkumu ve smyslu teritoriálním.

Aby výzkum i interpretace jeho výsledků mohla poskytnout informace přehledné a co nej přesnější, přistoupilo se k velice účinné metodě kartografického zobrazení na základě porovnávání téhož území ve dvou nebo i více historických dobách. Za základ bylo navrženo rozpětí zhruba jednoho sta let. Tento vývoj, asi od poloviny minulého století, zobrazený srovnáním řady map poměrně velkého měřítka (1 : 200.000), byl uznán za velmi instruktivní. Doba poloviny minulého století jako výchozí mohla díky nalezeným zachovaným pramenům poskytnouti data o geograficky relevantních ukazatelích s podrobností, jdoucí až k nejmenším správním jednotkám zvaným tenkrát katastrálními obcemi. O těchto pramenech z okruhu prací na stabilním katastru měli jsme příležitost již dříve pojednat (Pokorný 1959).

Při plnění výzkumného úkolu, který máme na mysli, zůstává slabým článkem používání externích sil. Zejména v počátečních fázích plnění úkolu výzkumu vývoje antropogenní složky geografického prostředí srovnávací kartografickou metodou významnou pomoc znamenalo ve svých důsledcích usnesení presidia Československé akademie věd z listopadu 1964. Dalo možnost poskytnouti finanční prostředky pro výzkumnou činnost vědeckých společností při Československé akademii věd ve spolupráci s některými vědeckými ústavy akademie. Dohoda mezi Československou společností zeměpisnou při ČSAV a Geografickým ústavem ČSAV vytvořila základy pro použití vhodných členů Společnosti při pomocných pracích i našeho úkolu, především v jeho počátcích. Tuto pomoc jsme měli příležitost již vícekrát ocenit.

Jak je patrné už z koncepce srovnávacích map, vychází se v plánu z historicko-geografického pojetí prací, jejichž výsledek je ovšem závislý na heuristických pracích a vůbec existujících pramenech, nadto jen v kvalitě a kvantitě, která umožňuje kartografické zpracování a pak srovnání s jiným, podobným stavem. Základní podmínkou ovšem je, aby při srovnávání bylo užito dat pro totéž území. Např. data pro využití půdního fondu r. 1845 mohou být srovnávána pro katastrální území tohoto roku se stavem v době o 100 let pozdějším jen tehdy, nedošlo-li v údobí zmíněného 100 let k změně hranice katastrálního území. Došlo-li ke změně, je třeba provést nejprve takovou úpravu, aby zásada o totožnosti srovnávaného území byla zachována. Jde tu ovšem o práci heuristicky i časově značně náročnou.

V našem případě využití půdního fondu zobrazujeme nejprve stavy využití jednotlivými kulturami v katastrálním území v každé z uvedených dob zvlášť. Použije-li se stejné zobrazovací metody a stejné stupnice, je možné visuelní srovnání obou dobových stavů. Srovnání se stane účinnější, jestliže na jiné mapě se zobrazí výsledné rozdíly, změny v jednotlivých kulturách využití půdního fondu podle katastrálních území (obcí). Ať již takové změny vyjádříme stupnicí barevnou nebo šrafováním, budou zřetelně patrna území, kde došlo k změnám využití půdního fondu podle jednotlivých kultur, kde jednotlivé kultury ve své rozloze zaznamenávají ve srovnání zmíněných dvou historických dob stoupnutí nebo pokles hodnot, kde se projevuje stagnace či kde se jedná o území, na němž se s určitou kulturou vůbec neseťkáváme. Nutno ovšem přijmout jako danou skutečnost, že pro určité starší období nebudou někdy vůbec prameny v kvalitě a rozsahu, jak by bylo přáním a v zájmu zobrazení, nebo budou krýt jen z části plochy, které jsou předmětem práce.

Od roku 1969 má být v Geografickém ústavu ČSAV podstatně rozšířena báze výzkumu životního prostředí o 3 další dílčí úkoly, spojené v úkolu „Regionální hodnocení základních činitelů životního prostředí v ČSSR“. Úkol, který je předmětem naší pozornosti, má se účastnit tohoto výzkumu s názvem „Sociálně-ekonomická složka životního prostředí“. Cílem úkolu je získat ucelený přehled o vývoji sociálně ekonomické složky prostředí v krajině a to pro období velmi závažných změn (1850—1950—1970) tak, aby bylo možno na historicky prokázané tendence změn adaptovat současně probíhající vývojové vlivy, spojené s nástupem vědecko-technické revoluce. To vyžaduje historickou prostorovou analýzu vývoje hospodářství a osídlení v prostředí a klasifikační míry dosažených změn.

Při dosavadním řešení úkolu byla již prověřena únosnost a vhodnost užití srovnávací kartografické metody. Další výzkum se plánuje v intencích a ve spolupráci s Kabinetem teorie architektury a tvorby životního prostředí ČSAV.

Historicko-geografický výzkum má řadu specifických metodických přístupů, které se přirozeně musí obrazit v koncepci i harmonogramu prací. Všeobecně to platí o heuristice a celém způsobu práce, který vyžaduje značně rozsáhlý předběžný výzkum, než se může uvažovat o kartografickém zpracování. To ovlivňuje i nástin pracovního zaměření a vztahuje se na tyto ukazatele:

A (oborové):

- I. obyvatelstvo a sídla,
- II. využití půdního fondu a zemědělství,
- III. průmyslová a řemeslná výroba,
- IV. doprava,
- V. další ukazatele terciérního sektoru:
 - a) vnitřní obchod a zahraniční vztahy,
 - b) zdravotnictví,
 - c) školství a kultura,
 - d) správní poměry.

Podle našich názorů ukazatelé z okruhu terciérní sféry, zmíněné v V. bodě, jsou s to plně vystihnout a zaokrouhlit problematiku životního a v našem případě geografického prostředí pro naše účely.

B (oblastní, regionální):

I. Severočeská hnědouhelná oblast, po níž mají následovat další vybrané oblasti území České socialistické republiky.

Severočeská hnědouhelná oblast je tu modelovým územím, sledovaným v mezinárodním měřítku a pojatým do plánu spolupráce s Kabinetem teorie architektury a tvorby životního prostředí ČSAV.

C (dobové, vývojové):

I. Stav kolem poloviny 19. století;

II. Stav kolem poloviny 20. století.

Srovnávací kartografický výzkum nemůže být ovšem předem stanoven v té poloze, z které vychází výzkum současného stavu. Minulé děje a stavy jsou neopakovatelné a nejsou-li dokumentovány v kvalitě a rozsahu, který dovoluje kartografické zobrazení, jejich interpretace touto formou není možná. Nadto srovnávací studium vyžaduje prameny takové kvality, aby bylo dosaženo vědecké úrovně. To jsou příčiny někde skutečně obtížné vědecké a heuristické práce. Stejná úroveň obou srovnávaných stavů předpokládá, že prameny, které jsou jim podkladem, týkají se teritoriálně přesně toho území, s nímž se provádí srovnání a že jde o srovnatelnou katedorii objektu pozorování. Nadto, jak jsme se zmínili, kládeme si požadavek, aby i dobově šlo o stejnou hladinu.

Jde-li o zjištění celých statistických řad, je třeba soustavně a pilně pozornosti v sledování ukazatelů. K záznamu numerických hodnot používáme excerpčních lístků, zpravidla formátu A 5. Používání děrovaných štítků pro pozdější zpracování počtářským strojem není v tomto stádiu dobře možné, mezi jiným i z toho pochopitelného důvodu, že rukopisnými prameny je možno nakládat jen způsobem stanoveným archivní správou.

I když v právě sledovaných aspektech je možno přistoupit i k určitým koncesím, není to přirozeně možné pokud jde o požadavek, aby srovnávané stavy byly teritoriálně totožné. Zde se setkáváme s problémem administrativních jednotek, pro něž se na naše časy zachovala určitá geograficky vhodná data. Pro minulost musíme vzít totiž jako danou skutečnost, že různé údaje se zjišťovaly v hranicích dnes již neexistujících územních celků a sídel. Bez poznání rozsahu těchto územních jednotek nemůžeme přistoupit k jejich kartografickému znázornění a k srovnání s jinými, pozdějšími stavy.

Jaký význam má znalost soudobého správního členění, pokusíme se demonstrovat na příkladě známého josefského katastru. Jak známo, josefský katastr má pro geografický výzkum zvláště citelný nedostatek v tom, že se ještě obešel bez podrobného kartografického mapování zemi, kde se prováděl. Platí to tedy i o našich zemích. Určitou průpravu ovšem představovalo první vojenské mapování, ale vcelku tu šlo o přehledné zobrazení země v měřítku značně vzdáleném potřebám katastru. Nadto mělo toto mapování značné nedostatky v přesnosti celým svým založením, v Čechách pouze odvozením od Müllerovy mapy bez vlastního trigonometrického měření. Obsahově nemohlo pro katastrální potřeby, zaměřené na využití půdního fondu, nic přinést; mělo podat především přehlednou mapu k vojenským účelům.

V době josefského mapování byly ovšem k dispozici i některé podrobné mapy, zejména panství a jednotlivých sídel, zpracované již přesnou, inženýrskou meto-

dou, avšak byly různých měřítek, přerůzné proveniencie i určení, z různých let, především však zobrazovaly z prostoru našich zemí jako celku přeci jen zcela malý díl plochy. Mohly sloužit jako dobrá podpora operátu josefské berní regulace (Steuerregulation), ale pro námi sledované účely nemohly dostačovat. Ostatně ani nomenklatura ukazatelů není u těchto jinak pozoruhodných a záslužných kartografických děl jednotná (Státní ústřední archiv, Praha, fond JK a VBK).

Jako pramen poskytuje josefský katastr nesmírně cenné údaje o tom, jaká plocha katastrálních obcí byla tehdy vyměřena jako půda zemědělská, půda orná, louky, pastviny, lesy apod. Vedle toho člení ještě uvnitř těchto kultur např. ornou půdu, v jaké rozloze na ní byly pěstovány čtyři základní druhy obilnin. Jen pro ucelenost poznamenáváme, že katastr propočítal s přihlédnutím k místním poměrům i ceny těchto produktů, aby měl srovnání pro účely, které především josefská berní reforma sledovala, totiž rovnoměrnější než dosud zatížení obyvatelstva pozemkovou daní. Pro geografy mají tedy stěžejní cenu na prvním místě až do katastrálních obcí jdoucí číselné údaje o využití pozemkového fondu, i když ne v té dokonalejší formě, jak to byl s to podat pozdější stabilní katastr.

Historik, který použije fondu, může v širokém kontextu sledování různých společenských jevů použít dobře i uvedených dat. Jsou k dispozici sumární data např. o celých Čechách i o jednotlivých krajích i panstvích i o katastrálních obcích, i když v těchto případech nejde ovšem o takovou přesnost, kterou docílujeme např. při dnešních sčítáních. Obecně lze říci, že geografům při sledování využití půdního fondu může vadit spíše to, že by se nezachovala data pro některé územní oblasti, než okolnost, že měření pozemků se tehdy dalo způsobem dosti primitivním a tedy nutně s menší přesností. Pro historiky poskytuje tedy josefský katastr dostatek podkladů a podnětů, aby v obraze společenských sil byl sám o sobě cennou pramennou složkou.

Poněkud jinak je tomu na úseku historické geografie. I geograf může vycházet přirozeně i z tak velkých územních celků, jako byly kraje, avšak to nemůže pokládat za dostačující. Má-li jít pod tuto mez — a geograf má se snažit o pokud možno nejpodrobnější znázornění — nastává hned otázka, jak vypadaly hranice těch administrativních celků, pro které se zachovaly prameny. Především jde o panství a statky, města a katastrální obce josefské doby. Ponecháme-li stranou otázku soudobého obrazu dominií, který nikde např. pro celek Čech ve spolehlivé formě neexistuje, nemáme ani kartografický obraz josefských katastrálních obcí. Nikdo se nepokusil dosud takový obraz vytvořit. Jde o práci značně obtížnou a časově náročnou. A tak vysoce cenný materiál josefské doby bez uspokojení tohoto požadavku je pro kartografické zpracování v územních celcích katastrálních obcí zatím uzavřen.

Tím je, myslíme, prokázána i cena výzkumu někdejších správních celků. To, co jsme tak evidentně prokázali pro josefský katastr, platí mutalis mutandis i pro jiné prameny a jiné doby.

Než tím je vysvětlena jen jedna stránka potřeby studia někdejšího administrativního členění, řekl bych heuristická. Znalost správního členění je tu nutná k tomu, abychom vůbec mohli použít historických dat ke kartografickému plošnému zobrazení využití půdního fondu. Druhou stránkou je potřeba politické historické geografie. Směřuje k tomu, aby byly zjištěny zákonitosti vztahů mezi utvářením zemského povrchu a jeho administrativním členěním.

Jestliže jsme se tu poněkud blíže dotkli problému správního členění minulých dob, můžeme v aplikaci na námi sledovaný úkol připomenout, že i pro stav k r. 1854 jsme neměli k dispozici vhodnou podkladovou mapu katastrálních

obcí v Čechách. Jen s její pomocí je možno kartograficky zobrazit údaje např. o využití půdního fondu v Čechách. I když pro koncept této podkladové mapy jsme mohli použít v základě starší přehledné mapy katastrálních obcí v Čechách (Übersichtskarte aller Katastral-Gemeinden in der Provinz Böhmen, 1846 a Übersichts-Karte der Catastral Gemeinden des Königreiches Böhmen, 1847), bylo třeba nicméně podniknout krušnou cestu jejího srovnání se seznamem obcí z r. 1854 (Zevrubný popis rozdělení země království Českého, 1854) a teprve pak přistoupit k zmenšení obrazu z měřítka 1:144 000 do měřítka 1 : 200 000 jako měřítka pracovního.

Tvorba srovnávacích map staví nás i jinak před velmi důležitou otázkou volby společné stupnice. Ta, má-li být umožněno srovnávání, musí být stejná u obou nebo u všech map, které slouží srovnávání. Jak známo, vychází se tu z křivky četnosti jevů z křivky sumační a z ní odvozené křivky derivační. Máme-li srovnávat dva jevy různých dob, například při výzkumu využití půdního fondu rozsah orné půdy jednotlivých katastrů v polovině minulého století a některý stav soudobý nebo zcela recentní, máme obecně pro první i druhou dobu různé hodnoty. Pro každou z těchto časových hladin by tedy mělo být užito příslušné stupnice, odpovídající grafickému obrazu jevů v té době. Z důvodů srovnávacích, jak již byla zmínka, je však nutno zvolit stupnici společnou oběma dobovým hladinám. Jednou z cest, která odpovídá přísnému hledisku teorie statisticko-kartografického zobrazení, je najít takovou stupnici na základě pozorování průběhu obou číselných souborů, které máme zobrazit. Problém však musíme vyslovit obecně tak, že je úkolem porovnat celou řadu takových souborů v různých dobách. Při obecné nestejnosti dat v každé z těchto hladin, je často obtížné stanovit přijatelnou stupnici tímto způsobem. Nabízí se použití ekvidistantní stupnice s přiměřeně spíše větším počtem stupňů. Aby bylo možno v této otázce nabýt konkrétních zkušeností s pramenným materiálem stabilního katastru, provádíme v současné době na vybraných ukazatelích pokusně stanovení stupnice oběma způsoby vedle sebe.

Otázkou zásadní povahy, v jakých vůbec dobových hladinách by se mělo provádět zobrazování srovnáváním kartografickým způsobem, pokusili jsme se řešit jinde (Pokorný, 1964) s ohledem na možnosti mezinárodní spolupráce. Není to problém nový. Musí ho řešit svým způsobem každý historický atlas naší doby (Historisch-geographisches Kartenwerk, I, 1958, II, 1960, Atlas československých dějin, 1965, a Tetzner, 1967). Jestliže jsme přitom navrhovali nejdříve soustředit pozornost na data zaokrouhlená na staletí, poloviny staletí apod., byli jsme si ovšem vědomi, že tu neuspokojíme vědecky odůvodněný požadavek, aby zobrazení historického vývoje bylo provedeno s přihlédnutím k periodizaci dějin té které oblasti. Soudíme, že tu je podobný poměr otázky k oné, o níž jsme se zmínili při volbě vhodné stupnice pro kartografické zobrazení. Jen bychom tu dodali, že i při volbě zmíněných dobových hladin se stejným rozpětím stupňů zůstává vždy možnost kterýkoli jev zobrazit vedlejšími mapami v jeho žádoucích dobových intervalech.

Při úvahách o vhodných dobových hladinách jistě nám nemůže ujít, že vývoj společenských formací není přímočarý, nemá trend podobný přímce, naopak objevují se místy zřetelně navršení aktivity, jinde pozorovatelné poklesy. Ve velkých společenských celcích, jakými jsou národy a státy, setkáváme se rovněž s těmito jevy. Jsou to skutečnosti známé. Pro nás je důležité, že historie jako věda, sledující vývoj společnosti, právem člení tok dějinného vývoje na údobí, poznamenaná těmito dějinnými projevy.

Musí nás přitom ovšem také zajímat principiální otázka, do jaké míry lze beze všeho přijímat historickou periodizaci pro historicko-geografický pracovní okruh. Tato otázka by vyžadovala hlubšího pohledu, třeba se zaměřením na naše dějiny. Například na vývoj osídlení mají nesporně velký vliv ničivé válečné události. Jsme si ovšem vědomi toho, že např. k zániku sídel docházelo i mimo válečné doby, že šlo často o projev hospodářské stagnace vůbec nebo ekonomického vývoje v širokém smyslu. V tom směru důkladný výzkum zániku našich sídel v minulosti na našem území by mohl přinést jistě pozoruhodné výsledky. Připomínáme to tu proto, že historická periodizace má — ve srovnání s historicko-geografickou — mnohem širší podle pozorování a musí brát zřetel na všechny ukazatele, které charakterizují vývoj lidské společnosti.

Srovnávací mapy můžeme dělit obsahově do tří stupňů:

1. Jako základní (primární, dokumentační) označujeme ty, které zobrazují základní ukazatele bez dalšího. Příkladem je znázornění poměru orné půdy k celkové ploše katastrálního území. Účelem map tohoto druhu je znázornění základních údajů zjištěných heuristickou činností. Jako znaky map této řady bychom uvedli zejména:

a) Jde o kartografické znázornění takového typu, aby zachovalo pramenné údaje v plné jejich ryzosti a umožnilo kdykoli měřením zpětně získat příslušné numerické údaje. Mapy tohoto druhu stávají se jakýmsi uchovatelem hodnot. Nic nemá komplikovat možnost, aby další, pozdější badatelé mohli použít údajů v jejich prvotní formě k jiným účelům, které budou sledovat.

b) Je v zájmu příští geografické práce a pokroku, aby kartograficky byly tak zobrazeny především jevy, které jsou srovnatelné s obdobnými jevy jiných dobových hladin. Přitom je ovšem v zájmu plného využití pramenů, aby znázornění určité oblasti kartograficky v určité časové hladině bylo objektivně širší a to až do vyčerpání geograficky relevantních ukazatelů, které poskytují historické podklady. Ostatní ukazatele, které pro geografii nejsou významné, by ostatně měly být v zájmu vědecké mezioborové práce alespoň označeny a upozorněna na ně ta instituce nebo pracovníci, jimž by mohly přinést užitek.

c) Pokud jde o způsob kartografického zobrazení, měla by tato řada vynikat jednoduchostí formy a srozumitelností. Nebylo by s místa užít pro týž jev i více než jednoho způsobu zobrazení. To není vzhledem k nákladům možné ovšem provádět všeobecně. Proto i v našem případě snažili jsme se vyhovět tomuto požadavku jen na užším teritoriu.

2. Obsahově i graficky vyšší stupeň kartografického zobrazení představuje mapa srovnávací, komparativní. V našem pojetí srovnává stavy určitých jevů v různých od sebe vzdálených časových hladinách.

3. Geograficky nejhodnotnější budou ovšem mapy komplexní. Zobrazují jevy geograficky významné v jejich vzájemné příčinné návaznosti. Patřila by sem např. mapa rozsahu lesů, zobrazující i dopravu dřeva všemi užívanými způsoby, jeho zpracování na pilách i jiné užití, dřevařský průmysl, průmysl celulózy a papíru, členění lesní správy aj.

Nemůžeme tu posléze pominout přání, aby značným pracovním úsilím získané poznatky byly dokumentovány moderními, účinnými způsoby. Snad by se to mohlo stát ve formě jakéhosi národního nebo státního geografického katastru v různých formách uchování, textové, tabulární, kartografické, fotografické aj. Získané údaje by tak mohly být trvale zachovány k použití v celostátním a snad

i mezinárodním měřítku. Soudíme, že i v soustavném shromažďování a získávání takových podkladů by bylo třeba využít i externích sil, např. členské základny Československé společnosti zeměpisné při ČSAV. Geografický ústav ČSAV jako jeden z celostátních badatelských ústavů v oboru geografie by byl, jak soudíme, vhodným dokumentačním střediskem tohoto zaměření.

Jsme si vědomi, že na tomto místě zdaleka jsme nemohli vyčerpat všechny aspekty práce ve směru, který je naznačen v titulu tohoto příspěvku. Soudíme však, že to, co bylo napsáno, přiblíží nicméně naši práci širšímu okruhu odborných zájemců a přispěje také k pochopení úkolů historicko-geografického výzkumu v jeho dnešních podobách.

Literatura

- Atlas československých dějin. 1. vyd., 19 + 40 stran textu, 45 mapových listů, Ústřední správa geogézie a kartografie, Praha 1965.
- DVOŘÁK B. (1968): K základním teoretickým otázkám tvorby životního prostředí, 287 stran, Výzkumný ústav výstavby a architektury, Praha.
- Historisch-geografisches Kartenwerk, I, Verlag Enzyklopädie Leipzig, 1958, II, 1960.
- POKORNÝ O. (1959): Obraz Čech v polovině 19. století v díle stabilního katastru. Sborník ČSZ 64:3:222—231, Praha.
- (1964): The international cooperation in the field of historic geographical research. Supplement for the XX-th International Geographical Congress London 1964, 195—199, Publishing House of the Czechoslovak Academy of Sciences, Praha.
- Státní ústřední archiv, Praha, Fond JK a VBK.
- TETZNER E. (1967): Historische Wirtschaftskarten. Raumforschung und Raumordnung 25:1:25—26, Köln—Berlin—Bonn—München.
- Übersichts-Karte aller Katastral-Gemeinden in der Provinz Böhmen, 1:144 000, Prag 1846.
- Übersichts-Karte der Catastral Gemeinden des Königreiches Böhmen, 1:144 000, Prag 1847.
- Zevrubný popis rozdělení země království Českého, 506 str., Praha 1854.

DIE FORSCHUNG DES LEBENSMILIEUS MIT HILFE DER HISTORISCH-GEOGRAPHISCHEN VERGLEICHSMETHODE

Gegenstand des Artikels sind insbesondere die methodischen Erkenntnisse zur Forschung des Lebensmilieus mit Hilfe der historisch-geographischen Vergleichsmethode.

Im Bereich der geographischen Wissenschaften kann das gesamte Lebensmilieu nicht geprüft werden, sondern nur ein Teil desselben, den wir als geographisches Milieu bezeichnet haben. Das geographische Milieu ist dagegen nur ein Teil des Lebensmilieus der Menschen. Es reicht eine gewisse Spanne über ihren Kreis hinaus.

Die historisch-geographische Vergleichsforschung wird bei jener Aufgabe benutzt, an der der Autor im Geographischen Institut der Tschechoslovakischen Akademie der Wissenschaften arbeitet. Bei dieser Aufgabe wird zum Ziel gesetzt, die geographisch relevanten Kennzeichen des geographischen Milieus in einer Zeitspanne von ungefähr 100 Jahren zu vergleichen und die Resultate der Forschung kartographisch aufzuzeichnen. Der Hauptteil der heuristischen Arbeit ist daher auf den Umkreis der Quellen des sogenannten stabilen Katasters in den tschechischen Ländern abgezielt. In perspektiv gehaltenen Umrissen bezieht sich der Plan auf folgende Kennzeichen:

A (fachliche):

I. Bevölkerung und Siedlungen, II. Bodenausnutzung und Landwirtschaft, III. industrielle und gewerbliche Erzeugung, IV. Verkehr, V. weitere Kennzeichen des Tertiärsektors wie Binnenhandel, Auslandsbeziehungen, Gesundheitswesen, Schulwesen und Kultur und Verwaltungsverhältnisse.

B (regionale):

Gegenstand der Forschung ist in erster Reihe das nordböhmische Braunkohlengebiet als Modellareal, das im internationalen Masstab im Sinne verschiedener Beziehungen des Lebensmilieus verfolgt wird.

C. (zeitliche, Entwicklungskennzeichen):

Gegenüberstellung des Standes um die Mitte des vergangenen Jahrhunderts mit dem rezenten Stand um die Mitte des 20. Jahrhunderts.

Aus dem Beispiel einiger Unterlagen des sogenannten josefinischen Katasters aus der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts weist der Autor auf die Notwendigkeit hin, sich immer die Kenntnis der gegenwärtigen Verwaltungsgliederung anzueignen. In ihrem Rahmen sind oft sonst nicht festzustellende Daten von grosser Bedeutung erhalten geblieben.

Eine andere Frage ist die Feststellung einer gemeinsamen Skala für verschiedene Erscheinungen für eine Zeitspanne von 100 Jahren. Es werden hier die Summations-Derivationskurven angewendet. Dadurch wird zwar eine einzige komparative Skala, die für verschiedene Zeitschichten gültig ist, geschaffen, die aber andererseits den Charakter der statistischen Reihe einer jeden dieser Zeitschicht verwischt. Der Autor erwägt auch die Anwendung einer geeigneten äquidistanten Skala.

Eine ernste Frage ist, ob für den Komplex der historischgeographischen Erscheinungen ohne Vorbehalt die historische Periodizität gilt. Hier wird es notwendig sein, noch eine ganze Reihe Nachforschungen durchzuführen.

Schliesslich befasst sich der Autor noch mit der Frage, eine geeignete Dokumentation der erhaltenen Ergebnisse anzuschaffen, die oft die Form der Ergebnisse weltläufiger statistischer Nachforschungen haben. Es geht darum, dass dieselben auch an anderen Forschungsstellen zur Disposition wären, um auch in späteren Zeiten ausgewertet werden zu können. Er erwägt daher drei Reihen von Karten, in deren ersten die Ergebnisse auf der Ebene einfacher statistischer Feststellungen aufgezeichnet wären. Die zweite Reihe würde sich mit den Vergleichsarbeiten befassen. In der dritten Reihe könnte an die kartographische Abbildung der synthetischen Kennzeichen herangetreten werden, um so eine volle geographische Wirkung zu erhalten.